

SÂBİT'İN ŞİİRLERİNDE ATASÖZLERİ, DEYİMLER VE HALK SÖYLEYİŞLERİ

Yunus KAPLAN*

ÖZET

Tarihin her döneminde şair ve yazarlar anlatıma güç katmak, duygu ve düşüncelerini daha iyi anlatmak için eserlerinde; halk arasında yaygın olarak kullanılan atasözleri, deyimler ve halk söyleyişlerini kullanmışlardır. Klasik şiir sahasında yetişen şairlerimiz de bu geleneğe uyarak halkın kullandığı bu dil malzemelerini şiirlerinde başarıyla kullanarak devrine ışık tutmuşlardır. Divan şiirindeki bu kullanım irâd-ı mesel, irsâl-ı mesel gibi söz sanatlarıyla daha da yaygınlaşmış; böylece birtakım mazmunlar ve mecazlı söyleyişlerle şiire akıcılık ve renk katılmıştır. 17. yüzyıl şairlerinden olan Sâbit, atasözleri, deyimler ve halk söyleyişlerini şiirlerinde en fazla kullanan şairlerimizden biridir.

Anahtar Kelimeler: Sâbit Divanı, Mahallileşme, Atasözü, Deyim, Halk söyleyişleri.

PROVERBS, IDIOMS AND SAYINGS IN SABIT'S POEM

ABSTRACT

Throughout the history, poets and writers have used common proverbs, sayings and idioms in their work in order to express their feelings and thoughts in a better and more powerful way. Our classical poets followed that path, and reflected their era in their work by successfully using the society's language materials. Divan poetry became enriched by the use of idioms, sayings, proverbs

*Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Eski Türk Edebiyatı,
yunuskaplan80@mynet.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

and metaphors. Sabit, who is a seventeenth-century poet, used proverbs, sayings and idioms heavily in his poems.

Key Words: Sabit's Divan, Localization, Sayings, Idioms, Proverbs.

Giriş

Toplumlar, sosyal ve kültürel bakımdan sürekli değişim ve gelişimini sürdürmektedir. Adetler, gelenekler ve halkın kullandığı dil toplumdaki bu değişimi ve gelişimi en güzel yansıtan unsurların başında gelir. Toplumun bir ferdi olan şairler, içinde yaşadıkları toplumun tabii olduğu bu değişime kayıtsız kalmayarak, birçok yönden bu değişimi yazmış oldukları edebî eserlerde işlemişlerdir. Şairler, kültürel hayatın temellerinden birini teşkil eden; aynı zamanda duygu ve düşünce dünyalarını kaleme almada en büyük sermayeleri olan dilin, toplum içindeki kullanım şekillerini ve malzemelerini her yönüyle şiirlerine yansıtmışlardır.

Atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri; şairler tarafından duygu ve düşüncelerin daha açık ve rahat açıklanmasına, az sözle çok şey anlatılmasına ve sanatsal söyleyişe yardımcı olmasından dolayı edebiyatımızın her döneminde ve her alanında bolca kullanılmıştır. Bu kullanımın yoğunluğu edebî türe, zamana ve edebî anlayışa göre farklılık gösterir. Özellikle manzum şekillerdeki kullanımı, şairler tarafından daha fazla rağbet görmüştür.

XII. yüzyıldan sonra mesnevilerde, kaside ve gazelerde kullanılmaya başlanan atasözleri ve deyimler, XIX. yüzyılın sonlarına kadar şairlerin faydalandığı ve itibar ettikleri bir sanat haline gelmiştir. Çoğu zaman İran edebiyatının klişeleşmiş mazmun ve kaidelerinden imtina eden şairler için kaynak olmuş, eserlere sadelik, yerlilik ve millilik kazandırmıştır.¹

XV. asırda Necati Bey ve takipçilerinde görülen şiirde hususiyetle atasözleri ve deyimlere yer verme temayülü sonraki asırlarda da artan bir hızla rağbet görmüştür. Şairler, Türkçe'nin mecazlar dünyasını, kelimelerin nüanslarını, inceliklerini, ifade imkânlarının farkında olarak şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kullanırken kelimelerin lügat ve deyim manaları ile ustaca oynamışlardır.²

¹ Turgut Karacan, **Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan**, Karacan Yayını, Samsun 1998, s. 107.

² Prof. Dr. Cemal Kurnaz; **Hayâlî Bey Divânı'nın Tahfili**, MEB, İstanbul 1996, s. 41.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Halk söyleyişleri, atasözleri ve deyimlerin şiirde kullanımı 15. ve 16. yüzyılda yaygınlık kazanmış, 17. yüzyılda bu kullanım daha da artarak devam etmiştir. Bilhassa mahallîleşme cereyanının bu yüzyıldaki en büyük temsilcisi olan Sâbit; yazmış olduğu şiirlerde atasözü, deyim ve halk söyleyişlerini çeşitli edebî sanatlar ve mazmunlar içerisinde bolca kullanarak, dildeki yerlileşme ve sadeleşmeye çok büyük bir katkı sağlamış, kendinden sonra yetişen şairlere bu alanda öncülük etmiştir.

Şairler, atasözleri ve deyimleri şiirlerinde kullanırken birtakım tasarruflarda bulunmuşlardır. Bunlardan bazılarını olduğu gibi kullanmışlar, bazılarında ise vezne uydurmak için kısmen şekil ve yapılarını değiştirmişlerdir.

Halkın malı olan ve yüzyıllar boyu imbikten geçerek zamanımıza kadar gelen bu sözler, birçok değişikliğe uğramış, bazıları unutulmuş, bazıları bölge ağızlarında kalmış, bazıları da aldıkları yeni kelimelerle başka kalıplara bürünmüştür.³

Sâbit, kendinden önceki şairlerin pek denemediği mizahî yazış şeklini şiirlerinde başarıyla uygulamıştır. Onun mizaha yönelmesi, şiirlerinde atasözü ve deyimlerin de sayısını artırarak bunları daha çok Türk'e özgü kılmıştır. Atasözleri ve deyimlerin mizahla birlikte şiire girmesi Türk dilinin şiire hâkimiyetini de sağlamıştır. Sâbit'in, şiirlerinde mizahi bir anlayışla atasözleri ve deyimleri kullanma merakı, beyitlerinin birçoğunu sanki sırf bu kelimeleri şiire sokmak için yazdığı hissi uyandırır.⁴

Dilin bütün unsurlarında olduğu gibi atasözleri ve deyimlerle ilgili değişimlerin de en iyi takip edilebildiği yer, hiç şüphesiz edebî ürünlerdir. Biz de bu çalışmada Sâbit Divanı'nda kullanılan atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri ile arkaik kelimeleri tespit ettik.

Atasözleri

Anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz⁵ diye tanımlanan atasözlerine Sâbit Divanı'nda da rastlanılmaktadır.

Sâbit'in şiirlerinde kullandığı atasözleri ve deyimler şekil ve muhteva olarak birtakım özellikler gösterir. Bunlardan bir kısmı az da

³ Turgut Karacan, age, s. 107.

⁴ Age, s. 69.

⁵ <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=24963>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

olsa değişerek günümüze kadar ulaşmış, bazıları ise tamamen unutulmuştur. Şair, atasözleri ve deyimleri vezne uydurmak için bunların büyük çoğunluğunda ya cümlenin temel yapısını değiştirmiş ya da Türkçe kelimelerin yerine Arapça-Farsça kelimeleri tercih etmiştir. Şair, beyitlerde atasözlerini kullanırken zaman zaman “eski mesel, eski darb-ı mesel, eskiden darb-ı mesel veya dirler” şeklindeki ifadelerle atasözlerine işaret etmiştir.

Sâbit’in şiirlerinde dikkatleri çeken başlıca atasözleri şunlardır:

Ak akçe, kara gün içindir:

‘Aceb mi ağlar isem hattuña eceldür bu

Ak akça kara gün için dinür meşeldür bu G. 277/1⁶

Ardında firengi olıcak kapı açılmaz:

Ağyār kafasında iken vaşla maħal yok

Ardında firengi olıcak kapı açılmaz G. 137/2

Ateşle pamuk bir araya gelmez:

Āteş ü penbeyi cem’ itmege bulmadı ‘ilāc

O harāret idi kim böyle pot atdı ħallāc B.13

Buz üstünde imaret olmaz:

Ķayar ma’zül-ı cahūñ pāyı laęzişgāh-ı naĥvetde

Buz üstünde ‘imāret yaĥ diyince pāyidār olmaz G. 133/3

Damdan düşen, damdan düşenin hâlinde (hâlini) bilir:

Āfitāba şor begüm üftādelük māhiyyetin

Ĥāl-i mecrūhı ne bilsün damdan düşmeyenler G. 256/2

⁶ Bu makalede örnek olarak verilen şiir ve beyit numaraları “Turgut Karacan, **Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan**, Karacan Yayını, Samsun 1998” adlı çalışmadan alınmıştır. Nazım şekilleri kısaltılırken gazellere G., kasidelere K., tarihlere T., kıtalara Kıt., rubailere R., terci-i bentlere Tc., gazel-i müzeyyellere G. müz., lügâzlara ise L. kısaltması kullanılmıştır.

Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz:

Renciş-i hâtırâ 'arz eyle şifâ niyetine

Derdini söylemeyen hasteye tîmâr olmaz K. 5/15

Dünya kime kalmış ki sana kalacak:

Görüp 'ayne'l-yakîn bildi ser-encâm

Ki kalmaz kimse bu meclisde bâkî T. 1/2

Eşeğinden çulu yegdir:

Zâhid-i şehri içre yeñi cübbeler itmiş peydâ

Eşeginden çulu yeg eski meşeldür ammâ B. 4

Eşeğe gücü yetmeyen semerini döver:

Ne ta'ne taşını yir hırka-i melâmet-i pîr

Belî himâra gücü yetmeyen döger semeri G. 340/4

Evdeki pazar (hesap) çarşıya uymaz:

Gice būs-ı dehânın naqd-i cāna el tutuşmuşduk

Peşimân oldu **uymaz evdeki güftâr bâzâra** G. 291/3

Görünen köy kılavuz istemez:

Buyur delâlet-i 'ışk ile kûy-ı cānâna

Egerçi kim **görünen köye istemezse delîl** K. 3/66

Himmete miktar olmaz:

'Adl-i endâze-i aqlâmına hep teslîmüz

Gerçi kim **himmete endâzî vü miqdâr olmaz** K. 5/29

Huy, canın altındadır:

Hûy cān altındadır dirler lebûñ tahtındaki

Ḥabbetü'l-sevdâdur ârâmı hûy-ı 'aşıkuñ G. 216/6

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

İbadet de gizli, kabahat de:

Zahm-ı şemşîr ile tenhâda raķîbi öldür

Eskiden darb-ı meşeldür **ki ʿibâdet maķfî**

Yâri hâlvet bulıcaķ derd-i dilüñ ʿarz eyle

ʿĀşıkā meşʿele maʿlûm **ķabāhat maķfî** G. 322/3-4

Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz:

Kenārın tāzesin aķbāb ile heb der-miyān itsek

Birinde bir kenār-ı raķbete ķesbān kıyāfet yoķ G. 205/2

Keskin sirke kúpüne (kabına) zarar:

Bāde-i ʿışķ sebū-yı dilüme virdi hālel

Kendi ķarfına ķarār eyledi ol keskin hāl G. 228/1

Sağ olana her gün bayram:

ʿİddür şulķ olalum tıĝ-i nigāhuñla didüm

Didi ey dil-şude **sağ olana her gün bayrām** K. 41/23

Su aktıĝı semte (yere) akar:

Yine **şu aķduĝı semte aķar** dilerse gerķekdür

Aķıtduĝı bāĝ-ı istiftāya cūy-ı kilik-i iftāyı T. 33/5

Şeriatın kestiĝi parmak acımaz:

Eski darb-ı meşel yeñi tārîh

Acımaz şerʿ kesdiĝi barmaķ T. 44/12

Yarası olan gocunur (gocunsun):

Birāder eski meşel **yaĝrı olan ķocınur**

Bu zahm ile hāreketden de iķtirāz idertüz G. 150/2

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Deyimler

Belli bir anlama gelmek üzere iki veya ikiden artık kelimededen meydana gelmiş söz öbekleri⁷ olan deyimler, daha kısa oldukları için edebî metinlerde atasözlerine göre daha fazla kullanılmaktadır. Deyimler de atasözleri gibi söyleyişe renk, ahenk, anlam katarak şiirlere canlılık kazandıran kelime grupları olarak karşımıza çıkar. Halk söyleyişlerine olan düşkünlüğüyle bilinen Sâbit, deyimlerin bu özelliklerinden fazlasıyla yararlanarak şiirlerinde bolca deyim kullanmıştır.

Sâbit Divanı'nda kullanılan deyimler de atasözleri gibi birtakım özellikler göstermektedir. Deyimlerin büyük bir kısmı Türkçe kelimelerle teşkil edilmiştir:

Adı batmak G. 87/6, ağına düşmek B.10, ağızında tüy bitmek B.158, arasını bulmak G. 267/2, araya girmek G. 139/1, bağına basmak K. 42/27, parmak basmak B.38, başa çıkmak G. 234/6, bel bağlamak T. 8/19, bıçağına düşmek G. 203/3, birbirine düşmek G. 267/2, boynuna almak G. 90/2, R. 10, can atmak T. 27/4, can bulmak K. 10/40, canını acıtmak K. 18/7, B.114, çekip çevirmek G. 152/5, teline dokunmak G. 207/1, dış bilemek G. 260/6, ecel terleri dökmek G. 327/2, el çekmek G. 133/4, elden ele geçmek G. 52/3, etekleri tutuşmak G. 94/4, dışına taş vermek K. 33/56, gönlüne girmek K. 7/19, gözüne kül üfürmek G. 263/1, içine ateş düşmek K. 13/9, kırıp dökmek G. 343/2, koynuna girmek G. 97/3, ocağını söndürmek K. 1/37, öpüp başına koymak G. 27/3, sakal başı dağıtmak B.154, sesini kesmek B.51, söz yetiştirmek G. 121/3, yola çekmek T. 8/19, toz kondurmamak G. 118/5, yakayı kurtarmak G. 13/4...

Bu deyimlerden bir kısmı Arapça-Farsça kelimelere Türkçe kelimeler eklenmek suretiyle elde edilmiştir:

Bâda vermek G. 287/4, bûse almak G. 34/5, cerre çıkmak G. 96/1, çeşmi kararmak G. 91/3, çeşmin açmak K. 1/16, dâmen açmak T. 5/4, dâmen öpmek G. 146/1, dâmene dolaşmak G. 293/3, dâmenini kurtarmak G. 232/5, dem çekmek G. 89/5, dem vurmak G. 130/5, destine almak G. 128/6, T. 8/15, destine sarılmak G. 341/5, dil vermek G. 54/2, erkâna çekmek G. 311/13, gerden uzatmak G. 346/3, gûşına girmek K. 15/5, pâyine düş G. 218/5, K. 12/12, ser vermek G. 143/4, sine germek G. 60/4, K. 7/35, sineye çekmek K. 46/5, şâne düşmek G. 267/2...

⁷<http://tdkterim.gov.tr/?kelime=deyim&kategori=terim&hng=md>
(15.06.2009)

Bazı deyimlerde Türkçe kelimelerin yerini Arapça ve Farsçadaki eş anlamlı kelimeler veya Eski Türkçedeki kullanımdan düşmüş kelimeler almıştır:

- Bâda vermek (yele vermek) G. 287/4
 Can kulağıyla istimâ etmek (dinlemek) G. 237/4
 Can evi sancımak (can evinden vurulmak) K. 43/12
 Çalınır sımâhına (kulağına çalınmak) T. 35/4
 Çeşm-i hiyânet ile nazar etmek (yan gözle bakmak) G.117/2
 Çeşmi kararmak (gözünü kararmak) G. 91/3
 Çeşmin açmak (gözünü açmak) K. 1/16
 Çeşmini kamaştırmak (gözünü kamaştırmak) G. 67/2
 Dâmen açmak (etek açmak) T. 5/4
 Dâmen öpmek (etek öpmek) G. 146/1
 Dehana geldi cânım (canı ağzına gelmek) G. 21/4
 Dest vurmak (el vurmak) G. 10/3
 Destine almak (eline almak) G. 128/6, T. 8/15
 Destine sarılmak (eline sarılmak) G. 341/5
 Gûşına girmek (kulağına girmek) K. 15/5
 Kâmetini ham itmek (belini bükme) K. 34/38
 Lihyesini yolmak (sakalını yolmak) G. 228/3
 Lisan uzatmak (dil uzatmak) G. 25/1
 Mağrus ağacı olmamak (dikili ağacı olmamak) G. 203/4
 Mehâsine başlamak (sakalını saydırmak) G. 307/4
 Nazarı kalmak (gözünü kalmak) R. 6
 Pâyine düş (ayağına düşmek) G. 218/5, K. 12/12, G. 302/4
 Pâyine yüz sürmek (ayağına yüz sürmek) T. 20/2
 Sımâh-ı canın tut (can kulağıyla dinlemek) G. 111/3
 Tarikde komak (yolda koymak) G. 335/2
 Tehî yere (boş yere) G. 164/4...

Şair, bazı deyimlerde, şiirin vezni ve kafiyesi gereği; deyimini oluşturan kelimelerin yerlerini değiştirerek kullanmıştır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/4 Summer 2009*

Açıldı gözüm G. 251/4, alınca koynuna G. 170/3, aradım ağzımı G. 48/5, G. 336/1, atar bir yana kapak G. 204/2, G. 212/6, ateş düşer derûnuna K. 13/9, atıldım yabana B. 178, basdı parmağı B.38, basdı pây G. 286/5, bela itdüm başıma B. 165, boyadı gözünü B. 40, çekmezdi gam G. 180/4, çevir başına G. 93/5, çıktı ipliği pazara R. 12, dağıtma kendini G. 198/6, deler bağırını G. 260/5, düşdi pâyine G. 302/1, K. 45/60, düşün ardına G. 250/1, düşüp ayağına G. 53/3, düşüp derde G. 314/1, düşürmez hâke K. 1/46, gezdi elen ele G. 52/3, kaldı ardında gözüm G. 336/4, kalmazdı böğriñüzde eliñüz G. 276/8, kırdı kösteği G. 314/5, sakınır kendi gözünden G. 327/4, su septi yüreğine G. 255/4, takılırsın ardına B. 162, uzatma güftârı K. 23/44, verme ele G. 346/3, virdüñ yakayı destine G. 225/2, virme zahmet G. 292/7, yokladı nabzını T. 25/5, yoldılar lihyesini G. 228/3...

Bazı deyimler, içerdiği anlam bakımından toplumu oluşturan fertlerin inanç, düşünüş, adet ve gelenekler, çeşitli uygulamalar ile hayat tarzlarını yansıtır:

Ağzı mühürlü K. 45/21, T. 22/6, alınına damga basmak K. 42/24, başında kedu kırılmak G. 200/1, beyaza çekmek G. 269/2, cerre çıkmak G. 96/1, çileye girmek K. 45/3, fal açmak K. 44/12, T. 33/2, helvalık vermek G. 202/4, kabakulak çıkarmak G. 333/3, kan yalaşmak G. 123/3, kapak basmak G. 28/1, mum yapıştırmak G. 248/2, nabız yoklamak T. 25/5, G. 245/5, perde çekmek K. 1/18, soğuk almak G. 144/3, şişe çekmek G. 217/2, K. 8/9, taş dikmek K. 41/65, G. 168/6, tekkeye kurban gitmek G. 59/5, tuğra çekmek G. 217/3, yelkeni suya indirmek G. 310/7 ...

Şair, bir ayağı çukurda olmak deyimini iki ayağı çukurda, duman attırmak deyimini saman attırmak şeklinde yanlış kullanmıştır:

Kilkün **iki ayağı çukurda ola** Sâbit

Çâh-ı zeķân-ı fitneden itmez mi teķâşı G. 325/5

Buķâr-ı arz degül zîr-i hâkde sevre

‘Ale’ş-şabâh **samân atdırur** şitâ-yı ‘anîf K. 9/13

Sâbit Divanı’nda tespit edilebilen başlıca deyimler şunlardır:

Adı batmak G. 87/6

Adı dokuza çıkmak G. 213/5

Ağına düşmek B. 10

Ağır basmak G. 195/3

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Ağız ağza vermek G. 299/1
Ağlayıp sızlamak G. 14/3, G. 292/1
Ağûşa almak G. 179/1
Ağzı dualı G. 256/5
Ağzı kokmak G. 111/1, G. 276/5
Ağzı mühürlü K. 45/21, T. 22/6
Ağzı sulanmak B. 107
Ağzına almak B. 122, G. 16/3
Ağzına kurşun akıtmak G. 219/9
Ağzına mühür vurmak K. 1/43, G. 288/4
Ağzına sövmek B. 133
Ağzında tüy bitmek B. 158
Ağzını aramak G. 48/5, G. 336/1, B. 60
Ağzını deve depmek G. müz. 3/4
Ağzının ölçüsünü almak Kıt. 5
Ah çekmek G. 217/3
Ah etmek G. 11/1, G. 101/1
Aklı gelmek G. 331/1
Aklı gitmek G. 249/5, B.57
Aklını almak G. 215/5
Alet olmak G. 351/4
Alıcı gözle bakmak K. 3/34
Allah aşkına G. 292/1
Allah için K. 8/50
Allahü alem G. 56/3
Alını açık G. 234/9
Alnına damga basmak K. 42/24
Aman vermemek G. 172/3
Anasını al baba düş B. 109, B.177
Arasını bulmak G. 267/2
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Araya girmek G. 139/1, K. 9/12
Ardına düşmek G. 250/1, G. 266/2, G. 33/1
Ardına takılmak B. 162
Arz-ı hal etmek G. 77/2
Aşk olsun K. 39/20, G. 20/1
At başı beraber K. 8/39
Ateş almaya gelmek T. 30/3, G. 307/5
Ateş bırakmak K. 13/8
Ateş düşürmek G. 282/2
Ateşine yanmak G. 219/9
Atıp tutmak R. 14
Ayağı kesilmek G. 109/5
Ayağı yer basmamak G. 212/7
Ayağına balta vurulmak G. 109/1
Ayağına düşmek K. 45/60, G. 53/3, G. 91/3, G. 161/4, G. 302/1
Ayağına kara su inmek G. 93/2
Ayağına yüz sürmek K. 1/85, K. 7/56
Ayağında bulmak G. 301/6
Ayağını almak G. 90/6
Ayağını çekmek G. 146/1
Ayağını düz basmak K. 15/40, K. 22/29
Ayağını kesmek K. 9/9, G. 109/2
Ayağının tozuna yüz sürmek K. 7/56, T. 20/2
Ayağının tozuyla G. 41/1
Ayak basmak G. 286/5, G. 55/4, G. 78/2, G. 146/3, G. 169/2, G. 309/7
Ayak koymak G. 8/4
Ayak seyrine çıkmak G. 109/1
Ayaklı tevârih B.81
Aydınlığa çıkarmak K. 20/39
Ayıbını kurcalamak G. 232/3
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Ayyuka çıkmak K. 1/41
Az olur, öz olur G. 119/6
Bağrına basmak K. 42/27
Bağrını delmek G. 260/5
Bahtı açılmak K. 45/40, T. 14/2, K. 16/34
Baş eğmek K. 16/20, K. 34/33, K. 43/47, G. 226/8
Baş üstünde yeri olmak K. 16/24
Baş vermek B.54
Baş vurmak G. 309/1, R. 24
Baş yazısı G. 181/5
Başa çıkmak G. 234/6
Başa kakmak G. 64/6, K. 43/36
Başı ağrıtmak G. 136/1
Başı dumanlı G. 121/2
Başın için G. 327/5
Başına almak T. 11/2
Başına bela etmek G. 213/2, B. 165
Başına çevirmek G. 93/5
Başına dert olmak G. 180/3
Başına dönmek G. 264/2
Başında kabak çatlamak G. 205/4
Başında kabak kırılmak G. 200/1
Başında kavak yelleri esmek G. 271/1
Başını belaya sokmak Kıt. 31/2
Başını ezmek R. 15
Başını hırkaya çekmek G. 296/4
Başını salmak G. 62/3
Bayram etmek B. 79
Bel bağlamak T. 8/19
Bel bel bakmak G. 228/4
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Beli boşanmak G. 94/3
Belini bükme K. 34/38
Benzi uçmak B.37, G. 306/6
Benzine kan gelmek K. 12/13, K. 27/2, K. 45/32, G. 122/3, G. 252/3
Beyaza çekmek G. 269/2
Beynini dağıtmak G. 320/2, B.90
Bıçağına düşmek G. 203/3
Bir içim su K. 40/26, G. 259/3, K. 23/19
Bir kaşık suda boğmak G. 336/6
Bir pula düşmek G. 339/6
Birbirine düşmek G. 267/2
Birbirine katmak K. 22/8-23
Boğazı ele vermek G. 346/3
Boğazına tıkmak G. 202/3
Boş bulunmak G. 164/3
Boş gezmek K. 36/12
Boş yere G. 164/4
Boyacı küpü G. 287/1
Boynuna almak G. 90/2, R. 10
Boynuz kırmak G. 276/6, B. 3
Boyun eğmek K. 41/50, G. 112/5
Boyun uzatmak G. 346/3
Boyun vurmak G. 213/3
Bozulmuş bostana dönmek G. 183/43
Böğründen vurulmak Kıt. 31
Buçuk değmek K. 14/5
Buçuk itmek G. 323/3
Buluttan nem kapmak G. 67/4
Burnu kırılmak T. 8/23
Burnuna fiske vurmak G. 175/4
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Burnundan getirmek K. 45/6
Bûse almak G. 34/5
Can almak B. 80
Can atmak T. 27/4
Can bulmak K. 10/40
Can evinden vurulmak K. 43/12
Can gelmek K. 34/1, K. 45/14
Can kulağıyla dinlemek G. 111/3, G. 237/4
Can pazarı G. 84/4
Can vermek K. 3/38, K. 40/26, K. 43/49, K. 45/14, G. 84/4, G. 253/1
Canı ağzına gelmek G. 21/4
Canı çekmek T. 30/5
Canı ısınmak G. 5/4
Canı kurtulmak T. 43/44
Canı sıkılmak G. 264/1, G. 346/7, K. 16/38
Canı yanmak G. müz.5/17
Canına batmak G. 235/5
Canını acıtmak K. 18/7, B.114
Canını almak G. 226/4, G. 270/2
Canını feda etmek K. 18/47
Canını yakmak G. 193/3, G. 2/1, G. 144/5
Cedvel çekmek T. 10/7, G. 56/4, G. 354/9
Cemre düşmek K. 13/7
Cerre çekmek K. 41/78
Cerre çıkmak G. 96/1
Cevap hazırlamak G. 12/5
Cezasını görmek K. 43/64
Cilveler koparmak K. 16/40
Cirit atmak K. 33/41
Çakır keyif G. 196/3
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Çam sakızı olmak Tc. VII/1
Çare bulmak G. 279/1
Çaresiz kalmak G. 129/4
Çekip çevirmek G. 152/5
Çeşm-i hiyanet ile nazar etmek G. 117/2
Çeşmi kararmak G. 91/3
Çeşmin açmak K. 1/16
Çeşmine mil çekmek K. 44/10
Çeşmini kamaştırmak G. 67/2
Çifte koşmak G. 280/1, G. 233/2
Çile çekmek B. 136, G. 43/4
Çileye girmek K. 45/3
Çok arayıp bulamamak G. 241/3
Çömleği kapağını bulmak G. 298/6
Dal basdı kiras G. 153/1
Dâma düşmek G. 313/3
Dâmen açmak T. 5/4
Dâmen öpmek G. 146/1
Dâmene dolaşmak G. 293/3
Damenini kurtarmak G. 232/5
Deli dolu G. 105/1
Dem çekmek G. 89/5
Dem vurmak G. 130/5
Demine hû demek T. 17/3, T. 35/5, G. 192/3
Derd çekmek K. 17/65
Derde düşmek G. 314/1
Derdine derman bulmak G. 48/4
Derûnuna (içine) ateş düşmek K. 13/9
Dest vurmak G. 10/3
Destine (eline) sarılmak G. 341/5
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Destine almak G. 128/6, T. 8/15
Deve dişi B. 32
Deve tabanı K. 38/3
Devede kulak G. 255/2
Devletin tepmek B. 74
Dikiş tutmamak K. 6/15, K. 8/26
Dil sokmak G. 214/2
Dil vermek G. 54/2, G. 309/6, B. 165
Dilden geçirmek K13/24
Dili yanmak G. 187/10
Diş bilemek G. 260/6
Dişine taş vermek K. 33/56
Dokuz babalı R. 8
Dönmez yollara gitmek T. 21/19
Durup durup deve demek B.76
Düşe kalka G. 161/1
Düşüş atmak G. 81/1
Ecel terleri dökmek G. 327/2
Ekmeli koynunda gezdirmek K. 37/38
El açmak G. 25/2, K. 34/48
El altından iş görmek G. 244/2
El çekmek G. 133/4, B. 120
El değmemek G. 285/8
El kesmek K. 45/54
El koymak G. 22/3
El salmak G. 9/5
El sunmak T. 12/8, G. 233/9
El tutuşmak G. 291/3
El vermek T. 4/5, K. 22/28
El yumak R. 23
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Elden ele gezmek G. 52/3
Ele almak K. 16/23, B.112
Ele girmek B. 179, K. 45/36
Ele vermek G. 346/3
Elem çekmek G. 89/2
Eli asalı K. 11/8
Eli böğünde kalmak G. 276/8, K. 38/18
Eli değmek G. 62/5
Eli tutmak G. 51/2
Eli uzun G. 30/5
Elinden bir hüner gelmemek G. 146/5
Elinden düşmemek B. 26
Elinden gelmek G. 146/1
Eline girmek B. 20
Eline su koyamamak R. 7
Elini çekmek G. 49/3, K. 43/59
Elini kesmek G. 299/4
Emeği boşa çıkmak G. 209/1
Emin olmak B. 127
Endam kesmek G. 350/3, K. 41/15
Erkâna çekmek G. 311/13
Eser kalmamak K. 16/39
Eşref vakti G. müz. 5/13
Eteğini öpmek K. 33/63
Etek devşirmek G. 291/1
Etekleri tutuşmak K. 7/29, G. 94/4
Evvelde beyaz ahirde beyaz G. 175/2
Ez de suyunu iç B. 15
Fal açmak K. 44/12, T. 33/2
Feryâd etmek K. 45/66
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Fettah kerim G. 250/4
Fırsat düşmemek G. 145/7
Fiske vurmak G. 175/4
Fitne koparmak G. 315/7
Fursat el vermemek K. 22/28
Gam çekmek G. 89/4, G. 180/4
Garip kalmak K. 34/39
Geyik efsanesi söylemek G. 331/2
Gizli kapaklı G. 229/1
Göbeği çatlamak G. 204/1
Göbeğini ovuşturmak G. 319/10
Göğüs geçirmek G. 286/3
Göğüs germek Kıt. 16
Gök duman etmek K. 8/37
Gök zurna etmek K. 8/15
Gökten zenbille inmek G. 223/4
Gölgesi ağır G. 131/3
Gönlü ısınmak G. 66/4
Gönlünden geçmek G. 48/3, K. 43/14
Gönlüne batmak G. 342/2
Gönlüne düşmek G. 104/3
Gönlüne girmek K. 7/19
Gönlünü almak K. 11/61, G. 20/1, G. 198/1, G. 291/2, T. 33/3
Gönlünü koparmak G. 315/7
Gönül almak G. 289/4
Gönül bağlamak G. 338/5
Gönül vermek G. 131/8, G. 285/6
Gönülden geçmek G. 48/3
Götürü vermek R. 22
Göz açtırmamak G. 57/5
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Göz dikmek G. 329/3
Göz görüp gönül sevmek G. 247/1
Göz hapsine almak B. 95
Göz kulak olmak G. 156/4, G. 320/3
Göz terâzusına almak G. 311/9
Gözden geçirmek G. 222/1, G. 311/6
Gözü açılmak G. 251/4
Gözü ardında kalmak G. 336/4
Gözü çatlamak G. 117/2
Gözü çıkmak G. 175/5
Gözü yumulmak G. 134/3
Gözünde saklamak G. 108/5
Gözünde uçmak G. 194/3
Gözünden sakınmak G. 327/4
Gözüne çıkmak G. 197/4
Gözüne girmek G. 335/7
Gözüne kül üfürmek G. 263/1
Gözünü açmak K. 16/33, K. 38/36, G. 48/2
Gözünü boyamak B. 40
Gözünü o kapıda açmak K. 16/33
Gözünün yaşı yerde kalmamak G. 148/3
Gûşî (kulağı) kapıda olmak Tc. VI/3
Gûşına (kulağına) girmek K. 15/5
Güftârî (sözü) uzatmak K. 23/44, K. 40/62
Gün görmek K. 40/38
Günahı boynuna G. 247/4
Haber salmak G. 257/1
Hacı yatmaz G. 309/4
Hâke düşürmek K. 1/46
Hâli kalmamak G. 352/1
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Hâline koymamak K. 17/46
Halkı soymak G. 218/2
Haçere düşmek G. 194/1
Harf atmak K. 5/14, K. 13/28, G. 124/5, B. 58, B. 122
Hatırına gelmek G. 88/2
Hayal görmek K. 3/11
Hayat vermek T. 32/5, G. 148/7
Hayır gelmemek G. 252/2
Helak etmek K. 18/37
Helak olmak G. 321/1
Helal etmek G. 181/4
Helal olsun B. 83, G. 258/1, G. 257/1, K. 38/31
Helal süt emmek G. 131/2
Helvalık vermek G. 202/4
Helvası kokmak G. 174/4
Hişmına uğramak T. 8/16
Hicrana düşmek G. 267/4
Hoş görmek G. 236/3
Hüküm vermek T. 19/1, T. 39/3
Hüner göstermek R. 4
İbret almak G. 272/5
İçine ateş düşmek K. 13/9
İçtiği ayrı gitmemek G. 135/4
İhya etmek K. 1/20, G. 50/3
İki ayağı çukurda olmak G. 325/5
İki eli kanda olmak K. 3/71
İki ucunu bir araya getirmemek G. 136/6
İmamesini çevirmek B. 20
İman getirmek K. 45/22, G. 132/3
İmana gelmek G. 342/4
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- İmanı bütün G. 249/4
İmza vurmak T. 33/6
İnsafa getirmek G. 349/7
İp sürmek G. 286/2
İpini çekmek G. 89/4
İpiyle (çâha) kuyuya inmek R. 1
İpliği pazara çıkak R. 12
İstifini bozmamak K. 33/59
İş görmek K. 21/23
İşi bitmek B. 46
İşini bilmek K. 17/47
İt değmiş aşı dönmek B. 146
İt dişi doñuz derisi Kıt. 45
İtin götüne sokup çıkarmak B.162
Kabak başında ufanmak G. 343/2, T. 44/7
Kabakulak çıkarmak G. 333/3
Kabına sığmamak G. 204/2
Kabre girmek G. 268/2
Kadem basmak G. 109/4, Tc. I/1
Kalbinden çıkarmak K. 11/40
Kalbur saydırmak B. 29
Kâm almak G. 20/5
Kan ağlamak T. 24/6, T. 26/4, G. 270/1, G. 38/3
Kan itmek G. 142/5
Kan yalaşmak G. 123/3
Kana kana içmek K. 43/38
Kanına susamak G. 218/1, B. 59
Kanlar kaşatmak T. 39/26
Kanlı bıçaklı olmak G. 214/2, G. 321/3
Kapak atmak G. 204/2, G. 212/6
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Kapak basmak G. 28/1
Kapı çalmak Tc. VI/4
Kapı yoldaşı G. 9/1
Kaptan kaba komak G. 14/4
Kâr itmek G. 151/1
Karalar dökmek G. 195/1
Karar vermek G. 304/2
Kavli fi'line fi'li kavline uymamak G. 326/5
Keder vermek K. 16/37
Kederden kurtulmak Kıt. 36
Kefil almak G. 320/1
Kelle sağ olsun cihanda bir külah eksik değil B. 108
Kellesine kondurmak T. 8/17
Kellesini ezmek G. 40/5
Kemer gevşetmek G. 90/3
Kenara çekilmek G. 141/5
Kendi eliyle koymak G. 201/3
Kendi hâlinde olmak G. 186/5
Kendini bilmemek K. 17/70
Kendini dağıtmak G. 198/6
Kendini suçsuz çıkarmak G. 105/4
Kendini unutmak G. 22/4
Kırıp dökmek G. 343/2
Kırıp geçirmek G. 295/6
Kıyamet koparmak K. 7/39, K. 43/55, G. 299/5
Kıymet bilmek K. 3/8
Kızarıp bozarmak G. 91/2
Koç başına K. 45/70
Koltuğuna girmek T. 24/5, G. 77/4
Koluna almak G. 343/1, G. 40/2
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Koynuna almak K. 30/21, T. 17/8, G. 170/3
Koynuna girmek G. 97/3, Kıt. 11
Koynuna sokulmak G. 31/6
Kösteği kırmak K. 45/64, G. 314/5, B. 157, B. 173
Kötek yemek G. 13/4, G. 27/5, G. 270/3
Kulağı çınlamak K. 16/6
Kulağına çalınmak G. 103/3, T. 35/4
Kulağına su kaçmak G. 209/3
Kulağını burmak Tc. 5/2
Kulak çekmek K. 7/6
Kulak kabartmak G. 235/4
Kulp takmak K. 42/13, G. 223/4, G. 276/9
Kulpu elinde kalmak K. 3/15
Kundak bırakmak T. 34/3, G. 98/3
Kuru yere G. 143/3
Kuş sütüyle beslemek G. 17/3
Kuyruk kısmak K. 11/49
Kül saçmak T. 44/9
Külâh oynatmak Kıt. 26/4
Külâhını havaya atmak T. 4/4
Küllük fakiri G. 324/6
Laf üfürmek G. 130/5
Laf vurmak K. 39/49, G. 179/5
Layığını bulmak K. 36/2
Lenger bırakmak K. 33/46, G. 223/1
Lisan (dil) uzatmak G. 25/1
Mağrus (dikili) ağacı olmamak G. 203/4
Mazmun bulmak K. 4/18
Mazmun düşürmek G. 159/5, B. 8
Mazur tutmak G. 82/5
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Mehâsine başlamak G. 307/4
Merhem olmak G. 254/3
Meydan vermemek K. 39/22, K. 45/49
Mezarını çiğnetmek G. 88/7
Mil çekmek K. 44/10
Misafir ağırlamak G. 224/4
Mîzâna çekmek G. 354/9
Muhasebesini görmek G. 156/2
Mum yakıp aramak K. 1/36
Mum yapıştırmak G. 248/2
Mütevelli mezarına dönmek B.41
Nabız yoklamak T. 25/5, G. 5/5, G. 245/5
Nağme kondurmak G. 60/3
Naza çekmek G. 148/4
Nazar değmek G. 117/3
Nazarı kalmak R. 6
Nefes avlamak K. 35/10
Nefese uğramak B. 137
Nefsi kabarmak G. 155/4
Nefsine uymak G. 233/5, G. 341/2
Nikah tazelemek G. 167/2
Noktacı camiine dönmek B.12
Ocağı harap olmak G. 51/5
Ocağı yanmak G. 212/2
Ocağın eskisi G. 146/4
Ocağını söndürmek K. 1/37
Oğlanlı hamamına dönmek B. 16
Okuyup üflemek G. 155/5
Oy vermek G. 256/6
Öğüt almak 264/1
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Öpüp başına koymak G. 27/3
Örnek almak G. 258/3, B. 139
Parmak basmak B.38
Pay biçmek G. 215/5
Pâyine (ayağına) düşmek G. 302/1, G. 218/5, K. 12/12, K. 45/60
Pâyine yüz sürmek T. 20/2
Pâyiyle ateşe girmek G. 346/1
Perde asmak G. 130/3
Perde çekmek K. 1/18
Postunu aldirmek G. 2/5
Püsküllü bela Kıt. 31
Rast gelmek G. 49/4
Rengi uçmak K. 42/41
Renkten renge girmek G. 48/1
Ruhsat almak G. 248/4
Ruhsat vermek G. 8/5
Saati gelmek G. 162/3
Saçaklı geçim K. 35/35
Safrası bulanmak G. 91/5, G. 163/3
Sağ kalmak G. 142/4
Sakal başı dağıtmak B. 154
Sakalı ele vermek B. 103
Sakalına gülmek R. 11
Sakalını yolmak G. 228/3
Sakatlık çıkarmak G. 109/4
Sakız güzeli B. 161
Saman altından su yürütmek G. müz. 5/4
Saman attirmek K. 9/13
Sanat satmak G. 67/5
Sapına dek K. 3/19, B. 71
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Sarkıntılık etmek G. 171/4
Selam etmek G. 12/5
Selama durmak K. 3/58, K.11/14, G. 142/1, K. 23/8
Ser vermek G. 143/4
Sesini kesmek B. 51
Seyran tepesine dönmek K. 22/7
Siftah etmek K. 45/39
Sikkeyi mermere kazmak G. 319/7
Silip süpürmek G. 201/5
Sine girmek G. 60/4, K. 7/35, G. 10/1, K. 43/30
Sinesini döğmek G. 330/1
Sineye çekmek K. 46/5, T. 22/6
Soğuk almak G. 144/3
Söz açmak G. 137/3
Söz atmak G. 40/2
Söz bulmak G. 114/6
Söz olmak G. 119/1
Söz vermek G. 185/2
Söz yatımı G. 196/5
Söz yetiştirmek G. 121/3
Sözü geçmek K. 1/106, K. 14/18
Sözünü balla boğmak (kesmek) B. 51
Su gibi ezberlemek T. 9/9
Su sızmamak G. 21/3
Suyu çekilmiş âsiyâba (değirmene) dönmek G. 274/7, G. müz. 6/6
Suyu sert G. 329/2
Suyuna koymak K. 35/31
Sütünü haram etmek G. 3/3
Şâne düşmek G. 267/2
Şeref bulmak K. 1/42
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Şeytan kulağına kurşun G. 271/3
Şişe çekmek G. 217/2, Kıt. 5, K. 8/9
Şive-i üstür etmek B. 94
Taban kaldırmak K. 3/5
Tacını takıp tülbindini bozmak G. 144/4
Tadı tuzu kalmamak G. 181/4
Tadını almak K. 41/19
Tafra satmak G. 296/1
Takat getirmek G. 291/7
Tası tarağı toplamak G. 319/13
Taş atmak K. 36/21, G. 225/4, G. 223/5, Kıt. 17
Taş dikmek K. 41/65, G. 168/6
Taş dövmek G. 76/2, G. 269/3
Taş yedirmek K. 33/57
Taş yemek G. 340/4
Teessüf etmek G. 83/2
Tek durmak G. 98/6, G. 233/2, G. 280/1
Tekkeye kurban gitmek G. 59/5
Tel kırmak K. 1/79
Teline dokunmak G. 207/1, B. 52
Tetiği şaşırmaq G. 221/5
Tilki satmak K. 43/59
Toz kondurmamak G. 118/5, K. 1/49
Toz koparmak R. 21, G. 133/5
Tuğra çekmek G. 217/3
Tüyleri ürpermek G. 228/5
Ucuz düşürmek B. 22
Ucuz kurtulmak K. 37/53
Uzun kulaktan işitmek G. 261/1
Ümidini kesmek G. 274/6, G. 277/4
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Üstüne düşmek G. 133/7, G. 322/1, Kıt. 3, G. 263/4
Üstüne titremek K. 8/6, K. 9/2
Vakti geçmek G. 205/7
Vebali boynuna B. 141
Yabana atılmak B. 178
Yâd etmek K. 43/13
Yağma etmek K. 42/50
Yakayı destine (eline) vermek G. 225/2
Yakayı kurtarmak G. 13/4
Yakıp yıkmak K. 35/2, K. 18/44, K. 42/15
Yay çekmek G. 287/2
Yele vermek G. 287/4
Yelken açmış gemi gibi yürümek K. 42/35
Yelkeni suya indirmek G. 310/7 B. 161
Yem dökmek G. 133/8
Yemin etmek K. 9/35
Yere düşmek G. 159/5
Yerinden kopmak K. 1/64
Yerine gelmek K. 9/42
Yerini çalmak G. 212/5
Yetmiş iki dereden su getirmek G. 314/3
Yılan hikayesi G. 79/1
Yok yere K. 37/48
Yol açmak K. 33/37
Yol vermemek G. 104/2
Yola çekmek T. 8/19, G. 89/6, B. 168
Yola düşmek G. 339/3
Yolda koymak G. 335/2
Yolunda toprak olmak K. 40/56
Yolunu bulmak T. 25/3
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- Yüreği kopmak K. 9/7
Yüreğine su serpmek K. 33/7, G. 255/4
Yüreğinin yağı erimek G. 214/5
Yüz görümlük G. 244/3
Yüz sürmek B. 94
Yüz tutmak G. 333/2
Yüze çıkmak K. 46/1
Yüzü gülmek K. 26/4, Kıt. 44/3
Yüzünde şeytan tüyü olmak R. 11
Yüzüne kir getirmek G. 319/11
Yüzünü bozmak B. 179
Yüzünü dönmek K. 34/40
Yüzünün karasına bakmamak G. 138/4
Zahm (yara) vurmak G. 109/1
Zahmet çekmek G. 270/7, G. 292/7
Zahmet çekmek K. 36/23
Zahmet vermek G. 292/7
Zamanı gelmek K. 42/54
Zarar görmek G. 140/4
Zemine geçmek K. 1/40
Zevk almak G. 68/7
Ziyafet çekmek K. 20/48

Mahallî Özellik Taşıyan Söyleyişler

Mahallîleşme akımının en belirgin özelliklerinden olan, halk dilinde ve günlük dilde yaygın olarak kullanılan bazı ifade ve kelimelerin kullanımına Sâbit'in şiirlerinde sıkça rastlanır. Divan'da ey gülüm (G. 175/2), yürü sen de (G. 177/3), kahbenin körü (G. 346/7), efendüm izninizle (G. 184/2), var yıkıl (G. 189/4), kerimeciğim (G. 192/2), çok yaşa (G. 226/4), çok arar bulamazsın (G. 241/3), çaldırursun hâ (G. 259/4), Allah belasını versin (B.165), kat kat helal olsun (B.83), a gönül (G. 168/1), işte benden beş (G. 160/5),

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

tatalum sende imiş (K. 39/50)... şeklinde halk söyleyişi özellikleri taşıyan bazı beyitler aşağıda gösterilmiştir:

Bu derd ile ḥabāb-ı meyi **görmesün gözüm**

Maḥmūrluḡ bir āfet imiş bāde bir maraḡ G. 174/3

Daḡıtma kendüñi Sābitle lāle-zāra açıl

Be-hey göñül saña mı ḡaldı bu perīḡānlıḡ G. 198/6

Sābit hem ‘ayb ü hem hünerin söylerüm saña

Baḡ gör yararsa böylecedür işte ḡūy-ı ‘ıḡḡ G. 200/5

Ṭarīḡī-i derūna sebebdür netīcesi

Ṭoldurma ḡarnuña ne bulursañ miḡāl-i ḡāk G. 215/3

Añladuñ mı niyedür ḡandesi meczūblaruñ

Saḡte giryesine müdde‘iyyān-ı ḡālūñ G. 221/3

N’işlesem ben de dil-i ḡasteye bilmem n’itsem

Zehr ise işledemez zaḡmuma merhem itsem G. 242/1

‘Āḡıḡum ‘āḡıḡ saña ey āfet-i cān bilmiş ol

Tābekey ‘ıḡḡuñ idem sīnemde pinḡān bilmiş ol G. 241/1

Ol tecāḡül-pīḡe dilber sorsa dirdüm sābitā

Sen bilür misin beni gördüñ mi bilmem görmedüm G. 244/6

Gözüp görüp seni göñlüm begendi sultānum

Ḳumāḡ-ı ḡüsne özendüm **efendi sultānum** G. 247/1

Ḳaysa ḡordum ḡadem-i nāḡaya **yüz sürdüñ mi**

ḡīve-i üḡtūr idüp **dir deveyi gördüñ mi** B. 94

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Gel 'inād itme o gül ruḥ ile **sözüm uş**

Sözümü difler iseñ anasın al da baba düş B. 177

Sende varur yatarum bir gice diyerek

Beni aldadyor ol şūḥ-ı firībende güzel G. 238/5

Divan şiirinde çeşitli nazım şekilleri içerisinde dedim-dedi ifadeleriyle yazılmış şiirlere “mürâca'a” denir.⁸ Bu tür yazılmış şiirlerin dışında, beyit bütünlüğü içerisinde de dedim-dedi anlatım şeklinin kullanıldığı görülür. Sâbit de bazı şiirlerinde beyitler içerisinde bu anlatım şekline zaman zaman başvurmuştur. Bu kullanımlarda, kelimeler günlük hayattaki konuşma dilinden seçilirken şairin anlatımını halk söyleyişine yaklaşmıştır:

Didüm eyvân-ı vaşluña çıkayum

Ḥande-fermâ-yı nâz olup **didi** çık G. 202/2

Didüm anañ mı güzel şâh-ruhum zātuñ mı **didi**

Bin nâz ile anam da güzel ben de güzel G. 238/3

Görüp nâfında cānānuñ siyeh bir ḥâl-i 'anber-bū

Nedür **didüm** göbek miski **didi** ol gözleri āhū B. 63

'İddür şulḥ olalum tîğ-i nigāhuñla **didüm**

Didi sağ olana her gün bayram K. 41/23

Gāliye tırrasın böyle tağıtma **disem**

Dir ki nesīm-i şabā bād-ı hevādur bize G. 284/6

Görüp nâfında cānānuñ siyeh bir 'anber-bū

Nedür **didüm** göbek miski **didi** ol gözleri āhū B. 64

⁸ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1983, s. 307.

İtsem **didüm** cemâlüne ey bî-vefâ nazar

Ol şüh-ı mevlevî **didi** ‘âşık şafâ nazar G. 117/1

Sâbit Divanı’nda dikkatleri çeken bir başka halk söyleyişi özelliği gösteren unsur, ikilemelerin sıkça kullanılmasıdır. Hem anlamı pekiştirmede hem de ahengi sağlamada önemli bir yeri olan ikilemelerin Divan’da kullanıldığı yerler aşağıda gösterilmiştir:

Par par G. 252/4, kat kat G. 257/1, pâre pâre G. 260/2, gice gice G. 261/2, pergâle pergâle G. 282/5, katre katre G. 301/4, vara vara G. 304/6, döge döge G. 312/3, hâne hâne G. 331/3, yeter yeter K. 34/45, kıt kıt G. 209/2, tıb tıb G. 225/7, kana kana K. 43/38, bucak bucak K. 7/37, demed demed K. 7/40, salkım salkım K. 8/5, halka halka K. 38/12, çâk çâk K. 41/5, güm güm K. 15/7, şiken şiken G. 119/4, şab şab G. 137/1, girih girih G. 135/1, perde perde G. 126/2, varak varak G. 237/2, beşer beşer G. 294/5, güldüre güldüre G. 295/6, güne güne G. 273/4, kat kat G. 258/1, hazer hazer G. 78/2, ceste ceste G. 107/6, tûde tûde T. 32/6, yegân yegân K. 34/33...

Arkaik Kelimeler

Sâbit Divanı, atasözleri ve deyimlerde olduğu gibi Türkçe kelimelerin kullanımı bakımından da zengindir. Bu kelimelerin bir kısmını günümüzde de kullanılırken bir kısmı da kullanımdan düşerek arkaik hale dönüşmüştür. Bu kelimelerden tespit edilenlerin bazıları şunlardır:

Ağırmak (G. 100/2): Anırmak, kükremek, haykırmak.

Artuk (T. 8/8): Başka, gayri; fazla, ziyade; üstün.

Ayağ (G. 156/5): Kadeh, tas, çanak, ayak, basamak.

Ayakdaş (G. 332/1): İşlerini elbirliğiyle yapanlardan her biri.

Ayırtlamak (K. 11/48): Seçmek, çözümlmek, ayıklamak temizlemek.

Bâbet (G. 205/3): Layık, çeşit, tür, kâr, iş.

Bağır (G. 112/2): Göğüs, ciğer, sîne, akciğer, yürek.

Bıldur (G. 205/7): Geçen yıl.

Birez (B.138): Biraz.

Boğun (L. 5/3): Boğum, eklem.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- Çağıldak (G. 205/6): Taşlık.
Çalçatmak (T. 5/5): Sarsmak.
Çapkun (G. 336/4): Hızlı koşan at.
Çepel (K. 17/69): Kirli, pis, mundar, pislik, bataklık.
Çeşteci (K. 1/79): Uzun saplı büyük tekneli bir çeşit çalgı.
Çırpı (B.36): Huy, gidiş, tavır, kılık.
Çullamak (G. 167/3): Çul giydirmek.
Dak (B. 163): Kadar, değin.
Depe (B.25): Tepe.
Deprenmek (G. 303/6, G. 255/3): Kımıldamak, hareket etmek.
Depreşdirmek (G. 350/5): Hareket ettirmek.
Devşürmek (G. 291/1): Derlemek, toplamak, bir araya getirmek.
Dilleşmek (G. 14/5): Konuşmak, söyleşmek.
Ditreşmek (K. 43/11): Titreşmek.
Döginmek (Kıt. 13): Dövünmek.
Döymek (G. 14/5, G. 17/16, G. 24/1, G. 89/6, G. 269/6, B. 168): Dayanmak, katlanmak, tahammül etmek.
Em (G. 100/4): İlaç, deva, çare.
Egin (K. 4/2): Arka, sırt.
Etmek (G. 24/4, K. 6/6, K. 43/78, G. 133/9): Ekmek.
Eyi (B.128): İyi.
Farıyor (G. 91/7): Yorulmak, zayıf düşmek, vazgeçmek.
Götüri (G. 172/3, G. 319/9, R.22): Bütün, tamam, toptan, hep, büsbütün.
İrağ (G. 24/6, G.320/5): Uzak.
İssı (G. 319/2): Sıcaklık, hararet, sıcak.
İçre (G. 294/1): İçinde, arasında, içine.
İdügi (G. 14/4): Olduğu.
İlenç (Tc.1/4): Beddua, azarlama.
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- İlindirmek (G. 256/1): Takılmak, iliştiirmek, ilgi göstermek.
 İmmek (B. 160): Emmek.
 İrgürmek (G. 136/3): Ulaştıirmek, eriştıirmek.
 İspir (K. 37/31): İspir avcı kuşu.
 Kaçan (G. 101/2, G. 275/5, K. 32/30): Ne zaman.
 Kalkısam (Tc. 2/4): Sıçramak hoplamak.
 Kande (K. 8/26, K. 10/36): Nerede, nereye.
 Kangı (G. 105/5, K. 13/47, K. 30/33): Hangi.
 Karaltı (G. 75/4, G. 172/2): Yığın, kütle, kalıp, ceset.
 Kaşatmak (K. 39/26): (Büyük baş hayvanlar için) iştetmek.
 Katı (G. 238/1): Çok, çok fazla, pek şiddetli, ağır, acı, sert.
 Kazğan (K. 51/6): Kazan.
 Kıcıklamak (K. 43/76): Gıdıklamak.
 Kızlanmak (G. 234/4): Kız görünmek, kız gibi davranmak.
 Kocınmak (B.38): Çekinmek, korkmak.
 Koçmak (L. 3/6): Kucaklamak, sarılmak, bağıına basmak.
 Kokutmak (G. 103/1): Kokutmak, koklatmak.
 Kotarmak (G. 91/6): Boşaltmak, tahliye etmek.
 Otarmak (G. 292/4, G. 91/1): Otlatmak, doyurmak.
 Ögdül (G. 172/5): Mükâfat.
 Ölçümlenmek (K. 45/61): Heveslenmek, niyet etmek, hazırlanmak, kalkışmak.
 Öykelenmek (G. 14/4, B.166): Öfkelenmek.
 Özge (G. 129/5, G. 146/5): Başka, gayrı.
 Paşmak (G. 310/3): Ayakkabı.
 Savulmak (G. 194/1, G. 205/1): Savuşturulmak, geçiştirilmek.
 Semirmek (K. 47/3): Semizleşmek, tavlınmak, semirmek.
 Sencileyin (K. 2/56, K. 17/45): Senin gibi.
 Sığanmak (K. 43/34, K. 45/9): Sıvanmak, okşınmak.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/4 Summer 2009*

- Sığışmak (G. 139/3): Sığmak, uyuşmak, sıvışmak, kaçmak.
- Sıñarı (G. 264/5): Aşağılık, bayağı, akıl mahrumu, arkadaş, akran, emsal.
- Sögmek (B.133): Sövmek.
- Söyündürmek(G. 282/3, K. 21/16): Söndürmek, parlaklığını gidermek.
- Suvarmak (G. 338/5, R. 3): Sulamak, su vermek.
- Şeñelmek (K. 35/9): Şenlenmek.
- Şimdengerü (K.13/2): Bundan sonra, bundan böyle, artık.
- Şinig (G. 201/4): Tahıl ölçeği.
- Şol (G. 300/2, K. 22/22): Şu, o.
- Talaslanmak (G. 240/1): Dalgalanmak.
- Tek (G. 98/6, G. 233/2, G. 280/1): Sessiz, rahat, sakin.
- Tekyelenmek (G. 332/2): Dayanmak, yaslanmak.
- Tınmak (G. 89/2): Ses çıkarmak, söz söylemek.
- Tolu (T. 1/3): İçkiyle doldurulmuş kadeh, sağrak.
- Torlak (L. 2/2): Genç, acemi, toy; parlak, tüysüz oğlan.
- Toyum (K. 36/23): Ganimet.
- Tuman (B.118): Don, duman.
- Uçurma (G. 289/2): Kuru, boş laf, uydurma söz.
- Uñmak (G. 305/8, G. 242/4): İyileşmek, şifa bulmak.
- Uñuldurmak (G. 338/2): Hastalığı, yarayı iyileştirmek.
- Uñulmak (K. 34/23): Şifa bulmak, iyileşmek, yara kapanmak.
- Uş (B. 177): İşte, şimdi, çünkü, ancak.
- Utmak (R. 14): Yenmek, kazanmak, yararlanmak.
- Uyhu (R. 13): Uyku.
- Üşmek (G. 153/3): Topluca gelmek, toplanıvermek, üşüşmek.
- Yasdanmak (G. 71/5): Yaslanmak, dayanmak, kendine yastık edinmek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Yasmak (K. 51/13): Yayın kirişini gevşetmek, düz hale getirmek.

Yancık (K. 1/35): Kese, torba, at zırhı, oturak yeri.

Yankun (K. 33/5): Yanmış, yanık.

Yarlıg (K. 38/21): Ferman, irade.

Yağır (G. 150/2): Hayvanların sırtında çıkan yara.

Yasmak (L. 3/12): Yayın kirişini gevşetmek, yassıltmak, düz hâle getirmek.

Yediger (Kıt. 20): Büyük ayı yıldız takımı.

Yedilmek (G. 289/6): Yedekte götürülmek, birinin kılavuzluğunda gitmek.

Yeg (B. 4): Daha iyi, üstün.

Yelmeden (K. 16/22): Koşmadan.

Yigirmi (B. 163): Yirmi.

Yilmek (B. 137): Koşmak, acele yürümek, esmek.

Yohsa (G. 128/5): Yoksa.

Yumak (K. 33/24): Yıkamak.

Yügrük (G. 98/2): Hızlı giden, çok koşan, işlek.

Sonuç

17. yüzyıl divan edebiyatında mahallileşmenin en güçlü temsilcisi olan Sâbit, şiirlerinde birçok atasözü, deyim ve halk söyleyişine yer vermiştir. Şair, şiirin vezni, kafiyesi ve ahengi gereği atasözleri ve deyimlerin yapısı ve kelimeleri üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmuştur. Sâbit'in şiirlerinde kullandığı atasözleri ve deyimlerin bir kısmı hiçbir şekil değişikliğine uğramadan, bir kısmı da değişikliğe uğrayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bazı atasözleri ve deyimler ise unutulmuştur.

Manzumelerinde birçok halk söyleyişi ve arkaik özellik taşıyan kelimeler de kullanan Sâbit, yaşadığı dönemin dil özelliklerini başarılı bir şekilde şiirlerine yansıtmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

KAYNAKÇA

AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü** 2 Cilt, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1989.

BATISLAM, Dilek, "Nedim'in Şiirlerindeki Atasözleri ve Deyimler"
Türkoloji Araştırmaları 1997, s.107-123.

EYÜBOĞLU, Kemal, **(13. Yüzyıldan Günümüze Kadar) Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler**, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul 1975.

<http://tdkterim.gov.tr> (15.06.2009)

KARACAN, Turgut, **Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan**, Karacan Yayını, Samsun 1998.

KURNAZ, Cemal, **Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1-3, MEB Yayınları, İstanbul 2004.

Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1983.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*